

ANDREIDES GÁBOR

Fegyverszünetről megszállásig:

az olaszországi események magyarországi hatása 1943–1944-ben

Bevezetés

Az első világháború és Trianon megsemmisítő sokkja után Magyarország, amely nyitni szeretett volna a nyugati világ felé, és igyekezett diplomáciai kapcsolatait újjá-, illetve átalakítani, egyik fontos stratégiai szövetségeseének tekintette Olaszországot. Azt az Olaszországot, amely győztesen került ki ugyan a világháborúból, de korántsem érezte, hogy vállalt áldozatai arányban lettek volna a háborút lezáró területi nyereségeivel (*vittoria mutilata*), és amely a húszas évek közepétől kezdődően komoly figyelemmel fordult Közép- és Kelet-Európa, így Magyarország felé.

Közismert tény, hogy a magyar–olasz kapcsolatok évszázados múltra tekintenek vissza. Az 1920-as évektől kezdődően a két ország diplomáciai, gazdasági és kulturális kapcsolatai, az addig megszokotthoz hasonlóan, újra intenzívvé váltak. 1927 áprilisában Bethlen István miniszterelnök és Benito Mussolini aláírta a magyar–olasz barátsági egyezményt. Magyar kormányfők többször jártak Rómában,¹ és olasz külügyminiszter is tett látogatást Budapesten. Sor került a legmagasabb szintű, államfői látogatásokra is: 1936-ban Horthy Miklós kormányzó látogatott az olasz fővárosba és Nápolyba; egy évvel később, 1937. május 19. és 22. között pedig III. Viktor Emánuel olasz uralkodót és feleségét láthatta vendégül és kápráztathatta el a magyar főváros. Sorra alakultak a kulturális egyesületek, 1924-től megkezdődött Magyarországon az olasz nyelv középiskolai, majd egyetemi oktatása. A harmincas évek vége felé létre-

¹ Tulajdonképpen „az újonnan kinevezett magyar miniszterelnök és Benito Mussolini találkozása szokásos aktus volt, amióta kapcsolataink elmélyültek az olaszokkal” – fogalmazott Kállay Miklós *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944* címmel az Európa Kiadónál 1991-ben megjelent emlékezéseiben.

jöttek az olasz nyelvű iskolák, gimnáziumok, és 1927-ben megnyílt a római Magyar Akadémia, 1943-ban pedig a Nemzeti Múzeum szomszédságában, a régi képviselőház épületében a budapesti Olasz Kultúrintézet. Olaszországnak „jó sajtója” volt, Mussolini pedig kifejezetten népszerű volt Magyarországon, hiszen ő volt az, aki a nemzetközi politikai színtéren szót emelt a trianoni magyar veszteségek és sérelmek miatt.

Az, hogy Magyarországon hosszabb-rövidebb ideig, de mindig is éltek olasz polgárok, szintén köztudott. Nem volt ez másképp a 20. században sem. Az olasz királyi konzulátus, majd a követség diplomatái mellett tanárok, tisztviselők és egyszerű munkások alkották a budapesti olasz kolóniát. A főkonzulátus élén olyan tapasztalt, a diplomáciai szolgálatot jól ismerő diplomaták tevékenykedtek,² mint például Carlo Sforza (1910–1911), aki később két ízben is irányította Olaszország külpolitikáját. A budapesti, illetve a magyarországi olaszok – akár hosszabb, akár rövidebb ideig tartózkodtak Magyarországon – intenzív kapcsolatban voltak Itáliával, követték és kommentálták az otthon történeteket. Ilyen volt például az a nagyszabású gyűjtési akció, amelyet az 1908-as messinai, reggio-calabriai földrengés után fedél nélkül maradtak számára rendezett a budapesti olasz főkonzulátus, vagy – mint azt az alábbiakban látni fogjuk – az 1943–1944-es olaszországi változások, amelyek megosztották a budapesti olasz állampolgárokat.

A következő rövid tanulmány közel tíz hónap történéseit elemzi, és arra a kérdésre keresi a választ, hogy az 1943-as olaszországi események milyen hatással voltak a magyar kül-, és belpolitikára. Bemutatja, hogy 1944. március 19-ig, Magyarország német megszállásáig, hogyan alakultak a két ország kapcsolatai, és hogy az otthoni történések milyen reakciókat váltottak ki a Magyarországon tartózkodó olasz állampolgárokból.

A szövetségesek szicíliai partraszállása

1943-ra a második világháború küzdelmeiben kifáradt olasz királyi hadsereg egyre nehezebb helyzetbe került, az el-alameini csata (1942. október 23.–november 4.) után pedig állandó defenzívába kényszerült. Május 12-én az afrikai olasz fegyverletétellel Olasz-Afrika elveszett. Nem telt el sok idő, és az angolszász csapatok Olaszország déli szigeteit is elérték, június 11-én pedig elfoglalták a Szicíliahoz tartozó Pantelleria

² Az olasz külügyi szolgálatban a konzuli és a diplomáciai ágat egybeolvasztották, amikor a Monarchiában ezek még mereven külön futó pályák voltak.

(Trapani) kicsiny szigetét. Majd egy másik sziget, Lampedusa (Agrigento) következett. Egy hónappal később pedig Bernard Law Montgomery, Harold Alexander brit és George S. Patton amerikai tábornokok irányításával partra szálltak Szicíliában.

Az angol–amerikai haderő szicíliai partraszállása érthető módon igen heves és intenzív reakciót váltott ki Magyarországon. A politizáló közvélemény jelentős része sokáig meg volt győződve arról, hogy az olasz ellentámadásnak sikerül majd megállítani és visszafordítani a partraszállókat. Amikor azonban kiderült, hogy ez nem valósul meg – ráadásul Hitler is Mussolini értésére adta, hogy nem tud katonai segítséget adni Szicília védelméhez –, az angolszász partraszállást véglegesnek kellett tekinteni. A várakozó és bizakodó hangulat az ellenkező végtelen csapott át. Gyakran emlegették Ludendorff³ német tábornok véleményét, amely szerint egy legközelebbi világháborúban a döntő ütközet színhelye a Bakony és a Balaton közé esik majd, így nem csoda, hogy „ilyen körülmények között elég széles körben elterjedt már az a nézet, hogy Olaszországnak az angolszászok által való teljes megszállása és a balkáni partraszállás esetén Magyarország területe könnyen hadszínterré változhat, s ezzel kapcsolatban az olasz félszigeten való partraszállás után az ország közeli bombázását jósolgatják”.⁴

Kállay Miklós és kormánya a szicíliai partraszállástól kezdődően folyamatosan kapcsolatot tartott a magyar belpolitika vezetőivel, a pártok képviselőivel, de e célból külön kormányülést vagy szűkebb tanácskozást nem hívtak össze. A minisztertanács és a legfelsőbb honvédelmi tanács rendszeres üléseit azonban természetesen megtartották. Minek is hívtak volna össze külön kormányüléseket, hiszen „a belpolitikai élet stagnál, amint az a nyári aratási és betakarítási munkálatok alatt így szokott lenni nálunk”.⁵

³ Erich Friedrich Wilhelm Ludendorff (1865–1937) német gyalogsági tábornok, politikus. Különböző katonai tisztségeket töltött be, az első világháború végén megnőtt a presztízse. 1918 októberében a német fegyverszünet miatt lemondott a 8. hadsereg vezérkari főnöki tisztségéről. A háború után kidolgozta a totális háború elméletét; ő is azok közé tartozott, akik elkerülhetetlennek tartották az újabb világháborút.

⁴ BALOGH Margit–ANDREIDES Gábor–Z. KARVALICS László–TÁTRAI Gábor (szerk.): *A szakadék szélén... Az MTI bizalmas jelentései. 1943. július 22.–1944. március 10.* MTI–Napvilág Kiadó, Budapest, 2006. 27. – A dokumentumgyűjtemény jelentőségét az adja, hogy részletesen és alaposan kirajzolódik belőle a korabeli sajtópolitika és tájékoztatás viszonya mind belső, mind külső vonatkozásban. A kötetben szereplő tájékoztatásokat, amelyek a „hivatalos” magyar vélemény mellett az ország igazi álláspontját, „nem hivatalos” véleményét tükrözték, a Magyar Távirati Iroda munkatársai állították össze a Külügyminisztérium Sajtóosztálya és Politikai Osztálya kezdeményezésére. Céljuk pedig az volt, hogy az egyre kedvezőtlenebbé váló nemzetközi helyzetben segítsék menteni azt, amit talán még övni és menteni lehetett.

⁵ *A szakadék szélén... Az MTI bizalmas jelentései.* I. m. 28.

A miniszterelnök azonban szükségét érezte, hogy tegyen valamit Magyarország szavahihetőségének megőrzése érdekében. A megkezdett tárgyalások folytatására és a történelmi alkalom és lehetőség kihasználására ösztönözték őt a semleges országokban szolgálatot teljesítő magyar diplomaták is. Kállay azonban különösebb kockázatot nem vállalt. London és Washington, a magyar politika hezitálását megelégedlően, ultimátumot küldött: az országnak 1943. augusztus 20-ig cselekednie kell, különben megszakítanak vele minden kapcsolatot.

Mussolini bukása

1943. július 24-én az olasz fasiszta párt legfőbb szerve, a nagytanács (*Gran Consiglio del Fascismo*) – amelyet 1939. december 7. óta nem hívtak össze – 19 igen, 7 nem és egy tartózkodás⁶ mellett megszavazta Dino Grandi⁷ határozati javaslatát, amely szerint a főparancsnoki jogokat visszaadják a királynak, s helyreállítják a parlament és a korporációk funkcióit. Ennek a határozati javaslatnak nyilvánvaló és kizárólagos célja pedig nem volt más, mint az, hogy Grandi és a mellette felsorakozott fasiszta vezetők megbuktassák Mussolinit, ami sikerült is nekik: a Ducét egy nappal később letartóztatták, és internálták.

A király Pietro Badoglio⁸ személyében fasiszta katonai vezetőt nevezett ki az olasz kormány élére. Július 27-én Ullein-Reviczky Antal⁹ sajtófőnök a következőképpen kommentálta a történeteket: „A mi viszonyunk Olaszországhoz egy nemzetnek egy másik nemzethez való őszintén, mé-

⁶ A javaslatot megszavazta: Grandi, Federzoni, De Bono, De Vecchi, Ciano, De Marsico, Acerbo, Pareschi, Cianetti, Balella, Gottardi, Bignardi, De Stefani, Rossoni, Bottai, Marinelli, Alfieri, Albini, Bastianini. El-lene szavazott: Scorza, Biggini, Polverelli, Tringali-Casanova, Frattari, Buffarini, Galbiati; tartózkodott: Suardo (Giuseppe BOTTAI: *Diario 1935–1944* [A cura di Giordano Bruno Guerri] BUR, *Storia*, 2006. 424.); Galazzo CIANO: *Diario 1937–1943*. [A cura di Renzo de Felice]. BUR, *Storia*, 2005., Magyarul: *Ciano naplója*. Atheneum, Budapest [1946].

⁷ Dino Grandi (1895–1988) olasz fasiszta politikus, diplomata. 1923-tól belügyminiszter-helyettes, 1929-től pedig az olasz külügyek irányítója. 1932-től londoni nagykövét, helyét Galeazzo Ciano, Mussolini veje veszi át. Londoni külszolgálatát követően a képviselőház elnöke.

⁸ Pietro Badoglio (1871–1956) olasz tábornagy, politikus. 1928-tól 1933-ig Líbia kormányzója, 1933–1940 között az olasz hadsereg vezérkari főnöke. 1935–1936-ban, az abesszín–olasz háborúban az olasz expedíciós hadsereg főparancsnoka, később rövid ideig Abesszínia alkirálya. 1943. július 25-én III. Viktor Emá-nuel miniszterelnöknek nevezi ki, e tisztséget 1944. június 6-ig töltötte be. 1945-ben a fasizmus támogatójának nyilvánították, de két évvel később, 1947-ben rehabilitálták.

⁹ Ullein-Reviczky Antal (1894–1955) külügyi tisztviselő, egyetemi tanár. 1913-ban lépett a külügyminisztérium szolgálatába. 1928–1933 között az ankarai magyar követség konzuli osztályán dolgozott. 1935-ben

lyen átértzett viszonya, amely teljesen független a mindenkori olasz regime-től. A mindenkori olasz regime és olasz életforma kizárólag az olasz nemzet belügye. Természetesen minden baráti nép minden intézményét tiszteletben tartjuk, de ezt az illető nép belügyének tekintjük. Most, hogy ez az intézmény (fasizmus – A. G.) Olaszországban felszámolást nyert, a mi barátságunk az olasz nemzet iránt ezt a legkevesebb mértékig sem érzi meg.”¹⁰ Ullein-Reviczky tehát kivárt, és a szépen hangzó tirádán kívül érdemlegeset nem mondott.

Kállay Miklós kormányfő a kormánypárt (Magyar Élet Párt) klubnapján foglalkozott az olaszországi eseményekkel: „Mussolini lemondása meglepetésszerűen jött, azt hiszem, a németek számára is meglepetés volt. A legutóbbi Hitler–Mussolini-találkozó (1943. július 19. Feltre, Olaszország – A. G.) után kiadott hivatalos közlemény a szokásosnál hűvösebb és lakonikusabb volt, úgyhogy már ott látni lehetett, hogy valami nem stimmel. A fasiszta nagytanács elé terjesztett indítványt Mussolininak olyan barátai is aláírták, akik az ő hívei, úgyhogy lehetséges, hogy Mussolini akarta ezt így, talán azért, hogy valamilyen kompromisszumot biztosítson országa számára. Az angol álláspont sajnos nem nagyon kecsegtető, Badogliót is ugyanolyan ellenségnek tekintik, mint Mussolininit. Mussolini mindig azt mondta, hogy kitart az utolsó emberig, csak egy feltételhez kötötte, hogy a németek nyújtsanak segítséget. Úgy látszik, a legutolsó találkozón ezt nem kapta meg megfelelő mértékben Hitlertől.”¹¹ Kállay visszaemlékezéseiben azonban elmondja, hogy tulajdonképpen számított erre, igaz, inkább katonai puccsra, semmint saját híveinek szembefordulására.¹² Kállay nyilatkozatából nyilvánvalóvá válik, hogy a miniszterelnök keresi az események logikus magyarázatát, és nem tudja hirtelen összeszedni gondolatait. Az események alakulását értékelő nyilatkozatának első részében arról beszél, hogy Mussolini lemondása váratlan volt, ám valamivel később azt említi, hogy a legutóbbi Hitler–Mussolini-találkozó követően már várható volt az események ijedtén való alakulása. Nincs igaza, amikor úgy véli, hogy a lemondás Mussolini ötlete volt, hogy így

zágrábi konzul. 1938-tól 1943-ig a külügyminisztérium sajtóosztályának, időközben kulturális osztályának vezetője. 1943 végétől 1944 márciusáig stockholmi követ. Fontos szerepet játszott Kállay Miklós kormányának béketapogatózó kísérleteiben. 1944. március 19. után tiltakozásul lemondott tisztségéről. (ULLEIN-REVICZKY Antal: *Német háború – orosz béke*. Európa Kiadó–Historia, Budapest, 1993.)

¹⁰ *A szakadék szélén... Az MTI bizalmas jelentései*. I. m. 32.

¹¹ Uo. 33.

¹² KÁLLAY Miklós: i. m. 231.

kompromisszumot biztosítson országa számára. A lemondás, illetve lemondatása teljes mértékben tőle független, már másképpen gondolkodó fasiszták terve és ötlete volt. Ott sem áll meg az érvelése, amikor úgy véli, hogy Badoglio személye ugyanolyan elutasításra talál a szövetséges vezetés körében, mint Mussolini.

Mivel az új olasz kormány kifejezte szándékát,¹³ hogy Magyarországgal az elkövetkezőkben is szoros baráti és szövetségi kapcsolatot kíván fenntartani, hasonlóan Mussolinihoz és a fasiszta Olaszországhoz, a miniszterelnök így folytatta: „Mussolini az utolsó percig hű volt hozzánk, becsületből nekünk is ez a kötelességünk. Ezért írtuk meg a lapokban azokat a cikkeket, amelyek egyöntetűen nobilesen meghajtották Mussolini előtt, mint Magyarország barátja és a trianoni igazságtalanság hangoztatója előtt a magyar nemzet zászlóját.”¹⁴ Hozzá kell tennünk, hogy Mussolini tetteit érdekei motiválták, Magyarország egyetlen bábu volt csupán a sakktábláján. Budapest hálás volt az olasz politikának, s közben elég sokáig elég sok illúziót is táplált e tekintetben. 1943-ra azonban ezen illúziók többségével a magyar politikának le kellett számolnia.

A kormányzat egyelőre a kivárás álláspontjára helyezkedett, Kállay kormányfő szerint: „...az olasz fejlődést se tudjuk még. Jelenleg az ellenállás tart. Az országban bent néhol vannak nyugtalanságok és csúnya jelenetek, de különben mennek a dolgok. Regime-változás van, aminek megvannak a maga nagyon súlyos külpolitikai következményei is, mert a fallangista-regime is esetleg inog, a horvát regime is esetleg inog. Németországban viszont nyomát sem látni annak, hogy a nemzetiszocialista regime érintve érezte volna magát, vagy változás állott volna be.”¹⁵

Mussolini bukása azonban újabb lendületet adott a szövetségeseikkel megkezdett tárgyalásoknak. Veress Lászlót,¹⁶ a Külügyminisztérium egyik fiatal, alacsonyabb rangú tisztviselőjét Isztambulba küldték, hivatalos felhatalmazással. Kállay választása azért esett rá, mert Veress ismerte a török nagyvárost és a béketárgyalások előkészítésében részt vállaló magyar diplomátákat. Az utazás konspirációs „fedő oka” az izmiri áru-mintavásár megtekintése volt.

¹³ Az új olasz külügyminiszter kapcsolatba lépett a magyar szentszéki és Máriássy Zoltán római követtel, és közölte velük, hogy Magyarország és Olaszország viszonyában nem állott be változás, és a két ország, mint eddig is, támogatja egymást. (Czettler Antal: *Mussolini bukása és Kállay Miklós külpolitikájának veszélyes fordulópontja*. http://www.magyarszemle.hu/szamok/1999/6/mussolini_bukasa, letöltve 2010. július 21.)

¹⁴ *A szakadék szélén... Az MTI bizalmas jelentései*. I. m. 34.

¹⁵ Uo. 34–35.

¹⁶ Veress László (1908–1980) jogász, diplomata.

A magyar miniszterelnök ekkor már hajlandónak mutatkozott a feltétel nélküli megadás elvének elfogadására, az angolszászok pedig tudomásul vették azt a magyar óhaját, hogy a kapitulációt csak akkor hozzák nyilvánosságra, ha valós lehetőség nyílik annak keresztülvitelére.¹⁷ Budapestre visszatérve Veress tájékoztatta a magyar külügyi vezetést missziójának eredményéről. A külügyminiszter szerint Veres túllépte hatáskörét, többet vállalt, mint amire felhatalmazása szolt; Kállay a „feltétel nélküli megadás” formulát kifogásolta. Az angolok még azt a Kállayféle megfogalmazást is elfogadták, hogy nem mondják ki egyértelműen a feltétel nélküli megadást, de Magyarország teljesít minden feltételt, amelyet Anglia és az Egyesült Államok megkíván.¹⁸

Budapest nyílt város?

1943. augusztus 14-én Raffaele Guariglia¹⁹ olasz külügyminiszter bejelentette, hogy a főváros, Róma „nyílt várossá”, tehát katonai erőkkal nem védett településsé vált. Az olasz kormány – meghallgatván rómaiak millióinak óhaját – a Vatikánon és semleges országokon, portugál és svéd diplomáciai forrásokon keresztül tudatta a szövetségesekkel elhatározását, valamint azt, hogy parancsba adta a Rómában vagy a város környékén állomásozó légierőnek, hogy ne reagáljanak semmiféle szövetséges mozgásra, berepülésre.

Fontos hangsúlyozni, hogy az olasz kormány ezen lépése nem volt elegendő. Elsősorban azért, mert a nyílt várossá deklarálás egyoldalú lépés volt, és nem tartalmazott megfelelő útmutatásokat arra nézve, meddig terjednek a városi területek, hol kezdődnek a biztonsági zónák, sőt maga a „nyílt város” fogalom sem volt szabályozva a nemzetközi jogban. A szabályozatlanság, a szétesés állapota lépten-nyomon érezhető volt. Az országban kialakult politikai-társadalmi bizonytalanságot kellően érzékeltette Giuseppe Bottai augusztus 19-én született naplóbejegyzésének egy részlete: „Olaszország két invázió között él: angolszász délről és német északról, és nem tudván sem az egyiket, sem a másikat vissza-

¹⁷ Veressel szeptember 10-én közzölték a szövetségesek a feltételeiket, ezt a magyar diplomata kívülről megtanulta, majd Budapesten jegyezte le. PRITZ Pál: A magyar külügyi szolgálat története az első polgári korszakban (1867–1948). In: PRITZ Pál: *Az a „rövid” 20. század*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2005. 107–108.

¹⁸ FÜLÖP Mihály–SIPOS Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században*. Aula Kiadó, Budapest, 1998. 254.

¹⁹ Raffaele Guariglia (1889–1970) olasz politikus, diplomata. Az Olasz Királyság többszörös nagykövete és a Badoglio-kormány külügyminisztere. A háború után az Olasz Szenátus tagja (Partito Monarchico Italiano).

verni, nem tudja, melyik felé forduljon. [...] Történelmi feladata kevesebb mint egy hónap alatt befejeződött.”²⁰

Augusztus közepétől a magyar vezetőket is foglalkoztatni kezdte, hogy Budapestet nyílt várossá nyilvánítsák-e. Az ötletet először Rassay Károly²¹ liberális képviselő vetette föl a fővárosi közgyűlésen augusztus elején,²² s az ülésen Homonnay Tivadar²³ főpolgármester vállalta, hogy a kívánságot a megfelelő fórum elé terjeszti. Az 1854-ben alapított liberális *Pester Lloyd* is felkarolta az ötletet, és az 1943. augusztus 11-én megjelent *Antwort auf eine Warnung* (Válasz egy figyelmeztetésre) című vezércikkében síkraszállt az elképzelés mellett, hangsúlyozva, hogy Budapest nem termel a német hadigépezetnek, és idegen katonai csapatszállítások sem zajlanak a magyar fővárosban vagy közvetlen közelében. Külföldi – spanyol és finn – lapokban is cikkek jelentek meg, amelyek Budapest városának szépségét taglalva rámutattak arra, hogy bűn lenne, ha a magyar fővárost bombák pusztítanák el.

Az e tárgykörben folytatott hivatalos vagy nem hivatalos tanácskozások, titkos találkozók azonban azzal a megállapítással zárultak, hogy Rómával ellentétben a magyar fővárost nem lehet nyílt várossá nyilvánítani. A kereszténypárti, polgári párti, kisgazda vagy akár szociáldemokrata vezetők a miniszterelnöktől kérték ugyan ennek deklarálását, ám technikai és diplomáciai nehézségekre hivatkozva Kállay elzárkózott ettől. Keresztes-Fischer Ferenc²⁴ belügyminiszter szerint: „Magyarország vagy Budapest esetleges bombázása az angolszászok részéről nem szimpáthia vagy antipáthia kérdése, hanem stratégiai kérdés. Ha a szö-

²⁰ Giuseppe BOTTAI: i. m. 429.

²¹ Rassay Károly (1886–1958) politikus, lapszerkesztő. 1919–1920-ban rövid ideig igazságügy-minisztériumi politikai államtitkár. 1921-ben megalapította a Keresztény Független Kisgazda, Földműves és Polgári Pártot, majd 1926-ban a Demokrata Párttal egyesülve a Független Nemzeti Demokrata Pártot. Később a Nemzeti Szabadelvű, majd a Polgári Szabadságpárt vezetője. A polgári demokrácia feltétlen híve, szélsőjobboldali és németbarát irányzatokkal szemben álló ellenzéki képviselő. 1944. március 19. után letartóztatták, és Mauthausenbe hurcolták. Hazatérése után nem vett részt a politikai életben. (Rassay Károly életéről lásd bővebben L. NAGY Zsuzsa: *Egy politikus polgár portréja: Rassay Károly 1886–1958*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2006.)

²² Az MTI bizalmas jelentései augusztus 10-i dátumról beszélnek, az ügyet a főváros közigazgatási bizottsága 1943. augusztus 9-én tárgyalta.

²³ Homonnay Tivadar (1888–1964) keresztényszocialista politikus, a budapesti Keresztény Községi Párt egyik vezetője. 1942-től az ország német megszállásáig Budapest első embere.

²⁴ Keresztes-Fischer Ferenc (1881–1948) ügyvéd, politikus. 1921-től Baranya vármegye, 1925-től Somogy vármegye főispánja. 1931 és 1935 között belügyminiszter. 1936 januárjában Horthy kormányzó felsőházi taggá nevezte ki. 1938. május 13-tól 1944. március 19-ig újra belügyminiszter. A német megszállás után a Gestapo Mauthausenbe hurcolta.

vetségesek akciót kezdenek a Balkánon, akkor feltehető, hogy bombáznak minden olyan fontos helyet, amelyen keresztül szállítások folynak a Balkánra, és ahol ipari termelés folyik a hadigépezet számára.”²⁵

Augusztus 26-án a magyar miniszterelnök is megszólalt ez ügyben: „Nevetséges dolog Budapest nyílt várossá való nyilvánítása. Látjátok, mi van Rómával,²⁶ amelynek pedig nem tudom hány ezer éves múltja van, óriási számban történelmi műemlékei, Vatikánja, amely független, semleges állam a városba (sic!), s pápája van, azonkívül ez az ország felrúgott egy húszéves nagyszerű rezsimet. S mit kapott? Semmit! Tehát ezeket a dolgokat politikailag kell vezetni. Szeretném én is Budapestet nyílt várossá deklarálni, de nem tudom a pápa helyett Stern Samut felvonultatni és az antik műemlékek helyett Gül Baba sírját.”²⁷

Az olasz fegyverszünet és magyarországi hatása

1943 augusztus–szeptemberében az Olaszországból érkező hírek szinte percről percre változtak. Augusztus 17-én a Szicíliában harcoló angol és amerikai csapatok elérték Messina városát, és felszabadították az egész szigetet. A visszavonuló olasz és német egységek a szoros másik partján, Calabriában építették ki állásaikat. Szeptember 3-án a szövetségesek átkeltek a Messinai szoroson, Giuseppe Castellano tábornok pedig a szicíliai Siracusában aláírta a fegyverszünetet (*armistizio corto*) az angolszász hatalmak képviselőivel. A katonai helyzetre való tekintettel ezt nem hozták nyilvánosságra. Szeptember 8-án Eisenhower tábornok jelentette be, hogy Olaszország szakított a náci Németországgal, és ezt Badoglio marsall a rádióban megerősítette. Az ezt követő részletes, úgynevezett hosszú fegyverszünet (*armistizio lungo*) megkötésére majd csak szeptember 29-én került sor.

Az olasz fegyverletétel híre óriási visszhangot keltett Magyarországon. Bonyolította a helyzetet, hogy a bukása óta letartóztatásban és házi őrizetben lévő Mussolini német segítséggel kiszabadult a Gran Sasso

²⁵ *A szakadék szélén... Az MTI bizalmas jelentései.* I. m. 44.

²⁶ A miniszterelnök célzása arra vonatkozik, hogy 1943. július 19-én a szövetségesek először bombázták az olasz fővárost, amelynek során találatot kapott a Poliklinika, a római egyetem, valamint a Prenestino és a Tiburtino kerület. Az áldozatokat és a fedél nélkül maradtakat meglátogatta XII. Pius pápa is.

²⁷ *A szakadék szélén... Az MTI bizalmas jelentései.* I. m. 40. – Stern Samu (1874–1946) udvari tanácsos, bankár, üzletember. 1929-ben lett a Pesti Izraelita Hitközség vezetője. Két évvel később őt választották az Országos Izraelita Iroda elnökévé. A német megszállás idején a Központi Zsidó Tanács elnöke volt. 1944. október 20-tól bujkált, 1945 után visszavonult a közéleti szerepléstől.

d'Italia-beli fogságából, és hosszas rábeszélés után a Garda-tó mellett Salòban létrehozott egy „újfajta fasiszta szociális köztársaságot”. Létrejött az Olasz Szociális Köztársaság, amely az Olasz Királysággal ellentétben a német szövetséges oldalán folytatta a háborút. A magyar kormány az első pillanatokban sietett kijelenteni: a magyar követséget az olasz uralkodó, III. Viktor Emánuel mellé akkreditálták, ott működik, és a magyar fővárosban is működik az olasz követség. Ullein-Reviczky Antal újságírói kérdésre – „Vajon nem kell-e Magyarországnak elismernie az olasz ellenkormányt?” – előző nyilatkozataihoz képest már kevésbé diplomatikusan azt válaszolta, hogy német részről ilyen kérés nem merült fel, különben is olaszországi magyar képviselőnek az számít, amelyik az olasz király mellett van.²⁸

A fegyverletétel természetesen más okból is nagy izgalmat váltott ki a magyar fővárosban, hiszen a reálpolitikai történésekkel kevésbé foglalkozó magyar közélet egy része „már azt hitte, itt a háború vége, s számunkra is elkövetkezett a *hic Rhodus, hic salta*²⁹ pillanata. Ezek után nagyon elámultak, amikor szeptember 10-én késő délután a Német Távirati Iroda különjelentésben bejelentette Róma elfoglalását, Észak-Olaszország, a francia Riviéra és az albán kikötők megszállását, s az olasz hadsereg lefegyverzését. E jámbor emberek előtt ekkor vált világossá, hogy nem olyan egyszerű szabadon cselekedni.” Mert hát ha Olaszországnak, amely mégiscsak egyenrangú nagyhatalmi partnere volt Németországnak, nem sikerült, akkor „milyen sanszai lehetnek egy belső pozícióban lévő kis országnak, ha netán hasonlóra merne gondolni?”³⁰ Olaszország kiválása következtében a *tengely* megszűnt létezni. Ez pedig azzal a – szempontunkból szomorú, de német szempontból érthető – következménnyel járt, hogy egy hasonló magyar lépés megelőzése érdekében Hitler 1943 szeptemberére kidolgoztatta Magyarország katonai megszállásának tervzetét.

Adolf Hitler szeptember 8-i beszéde – és főként annak az utolsó előtti mondata – különösen nagy figyelmet keltett a politikai döntéshozók körében Magyarországon: „Olaszország sorsa pedig valamennyiünk számára is tanulság lehet arra, hogy a legkeményebb szorongatás és a legkeservesebb szükség óráiban soha se mondjunk le a nemzeti becsület parancsáról, hogy hűségesen álljunk szövetséges társaink mellett, és hívó

²⁸ *A szakadék szélén... Az MTI bizalmas jelentései.* I. m. 48.

²⁹ A mondat szó szerinti jelentése: „Itt van Rhodus, itt ugorj!” Utalás Aesopus 203. meséjére. A mesében egy kérkedő azzal dicsekszik, hogy ő régen Rodoszban hatalmasat ugrott, és tanúkra hivatkozik, akik ezt látták. Erre valaki a hallgatóság közül így felelt: „Barátom, ha úgy van, nincs szükség tanúkra. Itt van Rodosz, itt ugorj!” – vagyis most mutasd meg, mit tudsz.

³⁰ *A szakadék szélén... Az MTI bizalmas jelentései.* I. m. 49.

szívvel teljesítsük azt, amit a kötelesség megtennünk rendel.”³¹ Ezt a mondatot az illetékesek úgy értékelték, hogy egy esetleges magyar kiválasznak egyértelmű következménye Magyarország azonnali német katonai megszállása lenne, amit mindenképpen el kell kerülni.

Budapesten a külügy meglehetősen tanácstalan volt az ott tartózkodó olasz diplomaták ügyében. A követség semmit nem árult el abból, hogy a fegyverszünet megítélésében és elfogadásában súlyos véleménykülönbségek lennének a diplomaták között. Filippo Anfuso követ átadta ugyan Badoglio marsall kapitulációs nyilatkozatát a Magyar Külügyminisztériumban, de személyes véleményéről semmit nem árult el. Amikor Szentmiklós Andor gratulált neki az olasz elhatározás miatt, nem reagált, tartózkodóan viselkedett. Mindezek után az volt a magyar vezetés benyomása, hogy sem Anfuso követ, sem pedig a követség munkatársai nem vonnak le semmiféle következtetést a történelemből, maradnak a pozíciójukban.³²

Melyik is a hivatalos olasz kormány?

Kállay Miklósnak és kormányának szeptemberre szembe kellett néznie egy igen kényes problémával: a fasiszta ellenkormány megalakulásával és a diplomáciai kapcsolatok esetleges felvételével. A problémát e kérdésben az jelentette, hogy a hivatalos magyar álláspont szerint – amelyről fentebb már szóltam – a Badoglio-kormány volt a legális olasz kormány, hiszen azt az uralkodó, III. Viktor Emánuel nevezte ki. A kérdés pikantériáját az adta, hogy 1937-ben az olasz király feleségével és népes kíséretével Budapesten járt, ezt megelőzően pedig Horthy Miklós államfő volt az olasz uralkodó vendége Rómában, kapcsolatuk tehát alapján jónak volt mondható.

Az sem könnyítette meg a magyar döntéshozók helyzetét, hogy addig, amíg a fasiszta ellenkormány élén Roberto Farinacci³³ állt, halogatni lehetett a diplomáciai elismerést. Ám a helyzet gyökeresen megváltozott Mussolini kiszabadítása után. Vele szemben, „aki személy szerint is legrégibb, legnagyobb, leghűbb és legönzетlenebb barátunk volt, nem hivat-

³¹ Uo.

³² KÁLLAY Miklós: i. m. 233.

³³ Roberto Farinacci (1892–1945) olasz fasiszta politikus. Mussolini egyik legrégebbi híve. 1925. a totális fasiszmusra való áttérés után a fasiszta párt főtitkára. 1941-ben az albániai rendőri szervek felügyelője lett. 1943 szeptemberében árulással vádolta meg a királyt és Badogliót, s egyben bejelentette, hogy megalakult az új fasiszta kormány, amely Mussolini nevében működik. Mussolinihez hasonlóan a partizánok 1945 áprilisában őt is kivégezték.

kozhatunk olyasmire, ami Farinacciékkal szemben talán elfogadható lett volna”.³⁴ Benito Mussolini kiszabadítása több okból kifolyólag sem maradt hatás nélkül a magyar közvéleményben. Egyrészt a Duce népszerű volt Magyarországon, másrészt az Otto Skorzeny irányította szenzációs szabadítási akciót sokan többre értékelték egy sor komolyabb hadieseménynél és diplomáciai fordulatnál.

A kormány 1943. szeptember 28-i ülésén foglalkozott a kialakult helyzettel, Ghyczy Jenő³⁵ külügyminiszter előterjesztette a következőket. Jagow német követ három nappal a kormányülés előtt átadta neki Ribbentrop német külügyminiszter két üzenetét. Hitler szeptember 27-én táviratban üdvözlöi majd Mussolinit abból az alkalomból, hogy megalakította köztársasági kormányát, és ezt a fasiszta kormányt fogja elismerni egyedüli olasz kormánynak. Jagow kérte a magyar kormány hasonló szellemű nyilatkozatát; hozzátette, hogy a német birodalmi kormány Mussolini felkérésére is küldi ezt az üzenetet, akinek jelen pillanatban nincs lehetőség közvetlen összeköttetést teremteni Magyarországgal. Ghyczy a német követnek azt válaszolta: nem ígérheti meg, hogy a magyar kormány Mussolini most alakult kormányát ebben az alakban elismeri, mert a nemzetközi jog és a szokások szerint nem a kormányokat szokták elismerni, hanem az államokat. Ha Mussolini „egy fasiszta köztársasági államot alapít – tette hozzá –, akkor a helyzet részben megváltozik, és a kérdést akkor fogjuk »in Erwägung ziehen«.”³⁶ Magyarország berlini követe, Sztójay Döme erre azt mondta, hogy a német külügyminisztérium a háborús egység szempontjából rendkívül fontosnak ítéli a Mussolini-kormány elismerését, ezért „szükséges annak mielőbbi megtétele”. Sztójay megemlítette, hogy Románia, Bulgária, Szlovákia, Horvátország elismerte az új politikai formációt. A kormányülésen a kérdésben referáló külügyminiszter leszögezte, hogy Magyarország ennek ellenére ragaszkodik a jogfolytonossághoz és az olasz uralkodó személyéhez.³⁷ A kormány elé kerülő magyar választervezet így hangzott: „*Die Tatsache, dass Mussolini eine Regierung gebildet*

³⁴ *A szakadék szélén... Az MTI bizalmas jelentései.* I. m. 51.

³⁵ Ghyczy Jenő (1893–1982) osztrák–magyar konzuli attasé, majd magyar diplomata, követségi tanácsos. 1929–1935 között a prágai, 1935–1939 között pedig a berlini követség első beosztott tisztviselője. 1939-től a külügyminisztérium politikai osztályának vezetője, 1941-től a külügyminiszter állandó helyettese. Kállay Miklós kormányában 1943. július 24-től a német megszállásig külügyminiszter. 1945 után visszavonult a közéletből; 1951-ben feleségével együtt kitelepítették Budapestről. 1956-ban úgy döntött, nem hagyja el Magyarországot.

³⁶ „Fontolóra venni.” – A magyar kormány álláspontja a Mussolini-kormány elismeréséről. Részlet az 1943. szeptember 28-i minisztertanácsi jegyzőkönyvből. MOL K 27 135. cs. 77–78.

³⁷ Uo.

hat, wir von der königlich ungarischen Regierung annerkant.“³⁸ Ehhez a külügyminiszter még hozzátette: „...mi nem akarunk egy sorban szerepelni a fent említett államokkal, amelyek olyan gyorsan elismerték Mussolini kormányát. Mi a *de facto* állapotot ismerjük el, és a *de jure* kérdést függőben tartjuk. Ebben a kérdésben is az az álláspontunk, hogy a magyar önállóságot kihangsúlyozzuk.”³⁹

Magyarország – erős német nyomásra – szeptember 29-én tehát *de facto* diplomáciai elismerésben részesítette az Olasz Szociális Köztársaságot. Ugyanakkor nem szakította meg a kapcsolatokat a királyi Olaszországgal, elfogadván azt a Keresztes-Fischer Ferenc-féle javaslatot, miszerint a német külügyminiszternek, és nem Mussolininak szóló táviratban vesz tudomást a bekövetkezett változásokról. A távirat szövege kimondta: „...tudomásul vesszük azt a táviratában velünk közölt hírt, hogy Mussolini megalakította az északolasz szociális köztársaságot. Megragadjuk az alkalmat annak kijelentésére, hogy Mussoliniben mindig a magyar ügy igaz barátját láttuk.”⁴⁰ A táviratra sem a címzett Berlin, sem pedig az ügyben érintett Olasz Szociális Köztársaság nem reagált.

Magyarország álláspontja az volt, hogy az a legális olasz kormány, amelyet a király nevezett ki, tehát ott van a magyar képviselő. Ebből következően másféle olasz kormánynál nem képviselteti magát. A közlemény tehát csak *de facto* ismerte el a Mussolini-kormányzatot, *de jure* azonban nem, vagyis azt ismerte el, hogy létezik egy Mussolini-kormány.

Tisztázni kellett még, milyen politikai magatartást tanúsítson Máriássy Zoltán,⁴¹ az olasz királyi kormány mellé akkreditált magyar követ, aki ideiglenesen a németek által megszállt Rómában maradt. A magyar kormány, mivel diplomáciai úton azt az információt kapta az angolszász hatalmaktól, hogy nem garantálják Máriássy követi státusának elismerését, a diplomatát visszarendelte Budapestre. Csupán Papp Gábor⁴² követségi tanácsos maradt Olaszországban (Velencében), a Mussolini-kormány mellé pedig megbízott került báró Abele Egon⁴³ milánói főkonzul

³⁸ „A tény, hogy Mussolini kormányt alakított, a magyar királyi kormány által elismertetik.” Uo.

³⁹ Uo.

⁴⁰ KÁLLAY Miklós: i. m. 245.

⁴¹ Máriássy Zoltán (1881–1963) diplomata, római magyar követ.

⁴² Ifj. óvári Papp Gábor (?–?) konzuli akadémiát végzett diplomata. 1922-től állt a külügyminisztérium szolgálatában. A külszolgálatot 1927-ben kezdte a milánói főkonzulátuson. Ezután a római quirinali, a bukaresti és a berni követségen titkár, illetve követségi tanácsos.

⁴³ Báró lilienbergi Abele Egon (1887–?) diplomata. 1921-től állt a külügyminisztérium szolgálatában. Külszolgálatot teljesített a berni, a belgrádi, a bukaresti, a hamburgi, az isztambuli követségen és a triezsti konzulátuson. 1935-től 1944. október 16-ig a milánói konzulátus vezetője.

személyében. Később, 1944. június 19-től, a volt római katonai attasét, Szabó Lászlót⁴⁴ küldték oda követnek.

A budapesti olasz követség tagjai ez ügyben két pártra szakadtak. Filippo Anfuso,⁴⁵ a magyarországi olasz követ Mussolini szabadulása után azonnal táviratban biztosította a Ducét hűségéről – „*Sono sempre con Voi*”⁴⁶ –, és elutazott hozzá a hitleri főhadiszállásra. A követen kívül hárman álltak Mussolini pártjára: Nannini légügyi attasé, Romanoni, a beosztottja, és Pini, a negyedik titkár, Ciano rokona. Badogliót, így a királyi Olaszországot választotta Carlo de Ferrariis Salzano⁴⁷ első osztályú titkár, Emilio Voli gróf katonai attasé, valamint a követség többi tisztviselője és alkalmazottja. A Budapesten dolgozó négy olasz újságíró-tudósító mind a Badoglio-kormány mellé állt, hasonlóképpen Bizari professzor, a budapesti Olasz Kultúrintézet főigazgatója is.⁴⁸

A Mussolini-kormány elismerése körül támadt feszültség hatására magyar szélsőjobboldali körök, amelyek felháborodtak a kormányzat viselkedésén, német katonai megszállást vizionáltak. Olyan híreket kezdtek terjeszteni, hogy a „makacs ellenkezés” hatására a Bécsben és az osztrák határnál készenlétben álló német csapatok megindulnak Magyarország ellen.

A Magyarországon élő olasz állampolgárok és a rendszerváltás

Hogyan nézett ki a háború utolsó éveiben a magyar fővárosban működő diplomáciai testület? Kiknek és milyen képviselőknek volt érdemleges politikai jelentősége és szerepe? A kérdésre egyszerű és rövid a vá-

⁴⁴ Szabó László altábornagy 1933-tól tíz esztendőn át a római magyar követség katonai attaséja, majd a Mussolini-féle Salò Köztársaságban magyar követ. 1945 után nyugatra távozott.

⁴⁵ Filippo Anfuso (1901–1963) szicíliai születésű politikus. Galeazzo Ciano közeli barátja, munkatársa, diplomata. 1929-ben budapesti olasz követ. A háború vége felé a Mussolini-féle Olasz Szociális Köztársaság németországi diplomáciai képviselője. 1945-ben Olaszországban háborús bűnök miatt halálra ítélték, a kivégzés elől Franciaországba szökött, de felismerték, és három esztendőre börtönbe került. Ezt követően Spanyolországban telepedett le. Olaszországba csak 1957-ben tért vissza, ahol a neofasiszta Olasz Szociális Mozgalom (Movimento Sociale Italiano) színeiben ismét bekapcsolódott a politikába.

⁴⁶ „Mindig Önnel vagyok!” In: *A szakadék szélén... Az MTI bizalmas jelentései*. I. m. 55. Az elhíresült távirat olasz források szerint valamivel bővebb, de ez a lényegen mit sem változtat: „Duce con Voi sino alla morte!” (Vagyis: „Duce, Önnel a halálig!”)

⁴⁷ Carlo de Ferrariis Salzano (1905–?). A nápolyi születésű De Ferrariis Salzano jogi és politikai tanulmányait követően 1932-ben lépett az Olasz Külügyminisztérium szolgálatába. De Ferrariis Anfusóval együtt 1942 elején érkezett Magyarországra.

⁴⁸ *A szakadék szélén... Az MTI bizalmas jelentései*. I. m. 56.

lasz: politikai jelentősége csak a német és csökkenő mértékben ugyan, de az olasz követségnek volt.

A magyar politikának tartania „azonban csak a némettől kellett.”⁴⁹ A német követség munkatársai nem érintkeztek mással, mint a kimondottan németbarát, jobboldali körökkel, „így érintkezési területük és társadalmi mozgásuk eléggé szűk körre redukálódott. [...] Ezért nem volt a német követségnek társadalmi súlya és befolyása.”⁵⁰

Olaszország esetében merőben más volt a helyzet, amit Kállay a visszamélekezéseiben így indokolt: „Az olasz fasizmus ugyanis nem lett exportcikk, és maguk az olaszok sem úgy viselkedtek, mint akik a fasizmussal akarnak barátokat szerezni az országuknak. Ezért az olasz diplomaták normálsan érintkeztek ugyanazokkal a társadalmi rétegekkel, amelyekkel a többi követségek diplomatái [...] teljesen másként viselkedtek, mint a németek.”⁵¹

A régi képviselőházban működő budapesti Olasz Kultúrintézet, mint a magyar főváros egyik legjelentősebb olasz diplomáciai képviselője, az események középpontjába került. Cenci volt budapesti konzult a Badoglio-kormány felmentette, amikor az a Sándor utcai volt magyar képviselőház épületét ki akarta sajátítani. Bizzari, az intézet főigazgatója emiatt megfenyegette Cencit, „hogymajd ellátja a baját a budapesti olasz cukrászokkal és fagyaltosokkal”. Az intézetben a királpárti olaszok kezdetben elkülönítették szobájukat a többiektől: mindkét fél magának követelte az intézet feletti teljes irányítást. A Badoglio-pártiak később Budára, Voli katonai attasé Budán, a Lisznyai utcában található lakására tették át székhelyüket. A közben Budapestre Berlinből visszaérkező Anfuso itt, két SS-tábornok kíséretében próbálta jobb belátásra bírni az „árulókat, de minden fenyegetése hasztalan volt, még a szakács sem volt hajlandó behódolni”.⁵²

Raffaele Casertano, az új fasiszta követ közben szabályos megbízólevéllel a magyar fővárosba érkezett, és felvette a kapcsolatot a Badogliopárti volt követségi tagokkal, felszólítva őket, hogy csatlakozzanak hozzá. Ezt ők megtagadták, és azt is elutasították, hogy legalább térjenek haza Olaszországba. Ez utóbbi esetben Németországon keresztül kellett volna utazniuk, közben egy elosztótáborban kellett jelentkezniük, s ez a Mussolini-párti követségi vezetők szerint még mindig jobb lett volna, mintha Magyarországon „esetleges bizonyos bonyodalmak (értsd: német megszállás) támadnak, amely esetében személyileg még rosszabbul járná-

⁴⁹ KÁLLAY Miklós: i. m. 117.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo.

⁵² *A szakadék szélén... Az MTI bizalmas jelentései.* I. m. 56.

nak”.⁵³ Így történt, hogy 1943. december 6-án, Horthy Miklós kormányzó névnapján az Esterházy utcai követségen a fasiszta jelvénnel díszített olasz zászló lengett, míg a Sándor utcai kultúrintézetben a Savoya-címeres lobogó.

1944 januárjában az ellentétek még tovább mélyültek. Január 4-én történt, hogy az Olasz Kultúrintézetbe visszaszállították az egy rendezvényre kikölcsonzött székeket. Ezt az alkalmat használta föl Casertano követ, hogy a követség több más tagjával behatoljon az intézetbe. Az épület a budapesti olasz kolónia októberi kettészakadása óta zárva volt a közönség előtt, de Bizzari főigazgató és munkatársai folyamatosan dolgoztak az épületben. A cselesen bejutó Casertano követ hivatalos írást nyújtott át Bizzari főigazgatónak, miszerint a fasiszta kormány fölmenti őt főigazgatói tisztségéből. Bizzari ezt természetesen nem fogadta el, és a leghatározottabban tiltakozott az eljárás ellen. Telefonon értesítette a Badoglio-pártiak budai, Lisznyai utcai főhadiszállását, ahonnan percekben belül a helyszínre érkezett De Ferrariis báró, a volt ügyvivő, és Voli gróf, volt katonai attasé. A húszfős kísérettel a helyszínre érkező Badoglio-pártiak és Casertano emberei között rendkívül éles szóváltás bontakozott ki, végül a fasiszta követ kíséretével együtt távozott. Bizzari titkára a rendőrséget is értesítette, amely riadóautóval érkezett a helyszínre. A régi képviselőház épülete a királypártiak ellenőrzése alatt maradt.⁵⁴

A történetek után a magyar fél úgy látta jónak, ha pártatlan marad az ügyben, és az intézetet egyik félnek sem adja oda. A Badoglio-pártiakkal megegyezve lezáratta az intézetet, a főigazgató és munkatársai, akik mind ez idáig az intézetben dolgoztak és laktak is, ismerősökhöz költöztek. Casertano követ pedig jegyzékkel fordult a magyar kormányhoz, amelyben többek között követelte: adja át a kultúrintézetet, a Badoglio-pártiaktól vonjon meg mindennemű diplomáciai előjogot és a velük járó kedvezményeket, s internálja a Magyarországon tartózkodó olasz tiszteket és katonákat. A Badoglio-párti volt követségi munkatársak, újságírók a teljes szabad mozgás mellett élvezték ezeket a jogokat, a fegyverletételkor Magyarországon tartózkodó olasz tisztek pedig becsületszavukat adták, hogy nem szöknek meg, így szintén szabadon mozoghattak, és rangjuknak megfelelő zsoldot, illetve fizetést kaptak a magyar államtól. De Ferrariis olasz ügyvivő többször is hangsúlyozta és kiemelte diplomáciai körökben a magyar kormány előzékenységét és maximális segítőkészségét a budapesti olasz királyi követséggel szemben.

⁵³ Uo. 114.

⁵⁴ Uo. 122.

Különösen nagyra becsülte a kormány azon elhatározását, hogy az összes Magyarországon élő olasz polgárnak munkavállalási engedélyt adott.⁵⁵ A köztársasági követség végül az idő előrehaladtával megunta a kultúrintézet körüli vitákat, és lemondott az épületről: „Miatán látjuk, hogy az urak jó viszonyban vannak az ellenpárttal, s ezt a viszonyt nem akarjuk zavarni, inkább lemondunk az intézetről.”⁵⁶ 1944. január 31-én pedig folytatódhatott a munka báró Villani Lajos felügyelete alatt, vagyis újraindulhattak a különféle szintű olasz nyelvi és irodalmi kurzusok.

Az Olasz–Magyar Bank elnökének nehéz és kínos pillanatokot okozott, hogy mind a királyi, mind a köztársasági követség követelte a bankban elhelyezett közel harmincmillió lírás ellátmányt szolgáló összeg kifizetését. A Magyar Pénzügyminisztérium azonban zárolta ezt az összeget, és egy gyorsan összehívott jogászi értekezlet kimondta: mivel az ellátmány összegét Voli katonai attasé fizette be, az csak neki fizethető ki.⁵⁷

Közben 1944. január 8-án érdekes bizalmas jelentés érkezett a Magyar Távirati Iroda római tudósítójától az olaszországi közhangulatról. Eszerint Olaszországnak egész egyszerűen elege volt a háborúból: „Különös nép az olasz, a végén mindenbe beleun. Most vár, várja az eseményeket. A németeket nem szeretik, alig várják, hogy jöjjenek az angolok és az amerikaiak, s a közvélemény egyenesen kívánja, hogy az oroszok törjenek be olyan mélyen a német területre, mint amilyen mélységesen csak tudnak. A magyarok ellen nincs ellenszenv, se lelkes barátság, mint ahogy nincs semmi és senki iránt sem (kivéve a németeket), az angolokat sem az a lelkes epekedés várja, mint kezdetben.”⁵⁸

Az pedig, amire a következőkben felhívta a figyelmet, a magyar politika napjainkig megoldásra váró problémája maradt: „Ami a románokat illeti, nagyon ügyesen jártak el. A román akadémia nyitva van ma is, és a kvirináli (sic!) román követség, sőt a nápolyi és a palermói lektorok is Rómában vannak. A követség tagjai(t) a legkülönbözőbb címeken helyezik el. Nagy hiba volt, hogy a kvirináli magyar követségnek teljes egészében haza kellett utaznia. Ilyen főnyi román tömeggel nem lehet eredményesen felvenni a versenyt.”⁵⁹ A római magyar követség vezető munkatársai ugyanis a teljes személyzettel együtt elhagyták az olasz fővárost, Papp Gábor követségi tanácsos 1944. október 16-ig a milánói

⁵⁵ Ullein-Reviczky Antal stockholmi magyar követ szigorúan bizalmas beszámolója. 1944. január 7. In: ULLEIN-REVICZKY Antal: *Német háború–orosz béke*. Európa-História, Budapest, 1993. 273.

⁵⁶ *A szakadék szélén...* Az MTI bizalmas jelentései. I. m. 171.

⁵⁷ KÁLLAY Miklós: i. m. 247.

⁵⁸ *A szakadék szélén...* Az MTI bizalmas jelentései. I. m. 206.

⁵⁹ Uo.

konzulátus élére került. Az olaszországi magyar érdekek képviselőjét a magyar kormány kérésére a svédek vették át. Románia ezzel szemben igyekezett a helyükön tartani diplomatáit, ezzel is jelezve a fogadó ország, illetve Románia fontosságát.

Galeazzo Ciano kivégzése és a magyar közvélemény

1943. július 25. zűrzavarát követően Ciano legfontosabb feladatának azt tekintette, hogy családjának és magának megfelelő helyet találjon egy esetleges emigrációban. A Szentszék már előre jelezte, hogy nem tudja teljesíteni a kérését. Németország fölcsillantotta a menekülési lehetőséget: ígéretet tett a volt külügyminiszternek, hogy repülőgépen családjával együtt Spanyolországba szállítják. Helyette azonban az északi olasz területen berendezkedő és kiépülő fasiszta köztársaságba szállították, ahol Veronában, több fasiszta vezetővel együtt bíróság elé állították.

Az első bécsi döntés óta nagy népszerűségnek örvendő Ciano halálát óriási megdöbbenéssel fogadták országszerte. Mussolini vejét a „társaságokban is különösen kedvelték, még azok a kritikus szemlélők is, akik nem tartották komoly államférfiúnak és kétségbe vonták diplomáciai képességeit, elismerték, hogy Magyarországnak igen nagy és hasznos barátja volt”.⁶⁰ Már a letartóztatása és a veronai per híre is nagy részvétet keltett, de amikor megérkezett Magyarországra a halálhíre, „sokan sírni kezdtek, s hosszú ideig nem tudtak magukhoz térni. Az emberek találgatták, hogy vajon a fasiszták bosszújának esett-e áldozatul, vagy pedig német nyomásra végezték ki, mondván, hogy talán így akartak radikálisan példát statuálni arra, hogy mi a sorsa a kiugróknak és az árulóknak.”⁶¹ Horthy Istvánné, a kormányzóhelyettes özvegye is megemlékezett naplójában a volt olasz külügyminiszter haláláról. Lovászpatonán tartózkodott egy vadászaton, amikor 1944. január 13-án este a rádió közölte Galeazzo Ciano kivégzésének a hírét: „Este bementék a hírekben, hogy Ciano olasz külügyminisztert kivégezték. Rám ez nagyon rossz hatással volt – miközben kedélyes vadászaton vettünk részt, nem is olyan régen még Ciano is itt vadászott nálunk, most nem messze tőlünk ilyen szörnyű dolgok történtek.”⁶²

⁶⁰ Uo. 145.

⁶¹ Uo. 146.

⁶² Gróf Edelsheim-Gyulai Ilona, Horthy István kormányzóhelyettes özvegye: *Becsület és kötelesség. 1. 1918–1944.* Európa Kiadó, Budapest, 2002. 20.

Ciano már vatikáni követ korában nyíltan beszélt a magyar miniszterelnöknek arról, hogy megítélése szerint a háborút nemcsak az olaszok, hanem a németek is elveszítették. Mussolini és a fasizmus bukása elkerülhetetlen, utána pedig csak ő vagy Badoglio, vagy pedig Graziani⁶³ következhet. Kállay Miklós miniszterelnökre ekkor is, mint mindig, „igen intelligens, de a súlyos időkhöz képest nem eléggé megfontoltan gondolkodó ember” benyomását tette. Azt azonban el kell ismerni – fogalmazott Kállay emlékirataiban –, hogy „a mi oldalunkon állott, és a két bécsi döntésnél Ribbentroppal ellentétben a mi álláspontunkat támogatta”.⁶⁴

A magyar sajtó a nyilas és az úgynevezett imrédysta lapok kivételével meleg hangú kommentárokkal, nekrológokkal búcsúztatta az olasz politikust. A *Kis Újságban* d.gy.⁶⁵ így fogalmazott: „A magyarság, amely sohasem alacsonyodott odáig, hogy hálátlan lett volna, megrendült lélekkel gondol az elköltözött barátira. A veronai ítéletet végrehajtották. Egy ilyen politikai bűnper fölött a történelem mondhat ítéletet, de a kivégzettek közt Ciano gróf személyét a magyar nemzet hálája és rokonszenve övezi. Visszaemlékeztünk a múltra, és hódolunk az emléke előtt.”⁶⁶ Ezt a román sajtó természetesen azonnal szóvá is tette. A *Currentul* 1944. január 16-i számában írta Romolus Dianu: „Tegnapelőtt arról olvastam táviratokat, hogy Patagóniában ismét dicsőítették azt a magas állású idegent, aki nemrég súlyos bűneiért lakolt. A patagóniaiak a haszonélvezői az elhunyt mosolygó arccal aláírt jogtalanságainak. A jó fényképárcú elhunyt szerette a patagóniaiakat, mert azok állandóan méltányolták érzelmeiket és mert téli vadászatokat rendeztek neki diplomáciai célokból. De nem a haszonélvezők dicsérete szabja meg egy ember értékét.”⁶⁷

Befejezés

1944. március 18-án Adolf Hitler magához, a klesssheimi kastélyba rendelte Horthy Miklós kormányzót, a Magyar Királyság államfőjét. Hitler mindjárt a megbeszélés elején közölte vele: „Németország az olasz árulás folytán milyen katasztrófális helyzetbe került”. Ahogy a látogatást

⁶³ Rodolfo Graziani (1882–1955) katonatiszt, politikus. Benito Mussolini egyik legközelebb munkatársa, Etiópia alkirálya, a háború végén a Salói Köztársaság hadügyminisztere. A háború után 19 év börtönre ítélték.

⁶⁴ Kállay Miklós: i. m. 203.

⁶⁵ E rövidítés nem szerepel az Írói Álnév Lexikonban. Nagy valószínűséggel Dessewffy Gyuláról lehet szó.

⁶⁶ *A szakadék szélén... Az MTI bizalmas jelentései*. I. m. 146.

⁶⁷ Uo.

Budapesten ismertető koronatanácsi jegyzőkönyv fogalmaz, „tudta, hogy az olaszok részéről árulás készül, és ma is bántja a lelkiismeretét az, hogy a helyzetet az olaszokkal szemben előbb nem tisztázta”. Majd kifejtette: „nem tűrheti, hogy a háta mögött ismét árulás történjen”.⁶⁸ A megbeszéléseken Hitler a magyar politikai napilapok, újságok hozzáállását is kritikával illette, mondván: „a Badoglio-kormány árulása alkalmával a magyar sajtó egy szóval sem ítélte el az olasz árulást, és azt agyonhallgatta. Mussolini elismeréséről sem írt...”⁶⁹ Magyarország német megszállása eldöntött tény volt.

A koronatanácson, amelyet 1944. március 19-én 12 óra 45 perckor tartottak a Királyi Várban a megszállásról és annak következményeiről, Sztójay Döme berlini követ ismertette eszmecserejét Ribbentrop külügyminiszterrel, és utalt a hitleri kritikákra: a magyar sajtó a német külügyminiszter szerint nem viselkedett lojálisan sem a Badoglio-, sem pedig a Mussolini-ügyben. Ez a magatartás okozhatta azt, hogy a külföldi rádió, sajtó Magyarország rövid időn belüli átállásáról kezdett beszélni.⁷⁰

Magyarország katonai megszállásakor De Ferrariis olasz királyi ügyvivőt, aki a török követségen keresztül végig kapcsolatban állt a Badoglio-kormánnyal, Voli katonai attasé telefonon értesítette a németek bevonulásáról és arról, hogy egy szakasz SS-katona körbevette az olasz képviselőt. Nem sokkal később következett a második telefonhívás, amelyben a katonai attasé már azt jelentette, hogy a németek egy csoportja a kerten keresztül bejutott az épületbe, és várható a képviselő teljes megszállása. Utolsó mondatai drámai módon vetítették elő a királyi Olaszország képviselőire váró jövőt: „Közelednek, fegyverrel a kézben.”⁷¹ De Ferrariis ügyvivőt, Voli katonai attasét és a képviselő magasabb beosztásban lévő munkatársait letartóztatták és Németországba, a kaisersteinbrucki munkatáborba (Császárkőbánya, Ausztria) hurcolták.

A magyar kormány pedig 1944. április 5-én bejelentette a diplomáciai kapcsolatok megszakítását az Olasz Királysággal. A követségi dolgozókat és a budapesti olasz kolónia több tagját először a Mátrába, majd nyugat-magyarországi településekre, Ivánra, Csákánydoroszlóra deportálta.

⁶⁸ Részlet az 1944. március 19-én 12 óra 45 perckor tartott Koronatanács ülésének jegyzőkönyvéből. MOL K 27. 139 cs. 4.

⁶⁹ Uo. 6–7.

⁷⁰ Uo. 12–13.

⁷¹ Sergio Romano: 8 settembre, le due Italie a Budapest. La doppia fascia dell'ambasciata: badogliana e fascista. http://archivistorico.corriere.it/2007/ottobre/19/settembre_due_Italie_Budapest_co_9_071019050.shtml. (Letöltve 2010. július 21.)

Magyarország, az Olaszországban 1943 nyarától bekövetkező változások miatt, egyedül maradt a nemzetközi politikai színtéren. A magyar vezetésnek le kellett mondania arról a Kállay miniszterelnök által favorizált elképzelésről, hogy Olaszországra támaszkodva létrejöhet egy Olaszországból, Magyarországból, Finnországból és talán Romániából, illetve Bulgáriából álló hatalmi csoportosulás, amely nagyobb önállóság kifejtésére képes Németországgal szemben, és *ad absurdum* Németország háta mögött tárgyalásokat kezdeni a szövetségeseikkel. Ez a magyar elképzelések szerint azt jelentette volna, hogy mégsem lennének „teljesen kiszolgáltatva a németek uralmának, hibát hibára halmozó politikájának”.⁷² Mussolini azonban határozottan kizárta a tengelyen belüli hatalmi csoportosulás és a különbécze gondolatát. Az egész elgondolást csupán légyárnak tartotta. Hasonlóan nyilatkozott a feltétlen megadásról is.

A várakozás, amellyel a magyar vezetés ezekben a nehéz hetekben Olaszország felé fordult, már csak illúzió volt. Annál is inkább, hiszen az egész két háború közötti korszakban Olaszországnak nem Magyarország-, hanem Közép-Európa-politikája volt, s ebből következően Magyarország súlya sokkal csekélyebb volt, mint azt gondolni szokták. Olaszországnak már nem voltak határozott tervei, nem képviselt erőt, nem érlelődött meg benne semmiféle elhatározás. Kállay kormányfő nagyon pontosan állapította meg Olaszországról, hogy „Hitler nagyobb ereje és erősebb meggyőződése olyan hatást gyakorolt rá, hogy elvesztette az önállóságát, a saját egyéniségét”.⁷³ Az már más kérdés, hogy ez a folyamat már egészen korán, 1936-ban elkezdődött.

Nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar vezetés, amely Kállay Miklós miniszterelnöksége alatt is alaptalanul ugyan, de számolt Olaszország Németországot kiegyenlítő szerepével, többet nem számíthatott Itáliára. Beszédeselek a volt miniszterelnök kétségbeesett gondolatai: „A tengelyen kívül nem volt barátunk. A tengelyben egy volt, azt is elvesztettük.”⁷⁴

⁷² KÁLLAY Miklós: i. m. 175.

⁷³ Uo. 188.

⁷⁴ Uo. 249. – A témáról lásd még Galeazzo CIANO: i. m.; Giorgio PERLASCA: *L'impostore. Le memorie dello Schindler italiano*. Il Mulino, 1997; Claudio RENDINA: *Roma. Giorno per giorno*. Quest'Italia – Newton Compton Editori. 2008; Sergio ROMANO: i. m.; CZETTLER Antal: i. m.